

Janina Skotnicka

Małe wystawy etnograficzne formą popularyzacji sztuki ludowej Regionu Świętokrzyskiego

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 26, 197-208

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

JANINA SKOTNICKA

MAŁE WYSTAWY ETNOGRAFICZNE FORMĄ POPULARYZACJI SZTUKI LUDOWEJ REGIONU ŚWIĘTOKRZYSKIEGO

Kolekcja sztuki ludowej w zbiorach etnograficznych Muzeum Narodowego (Świętokrzyskiego) w Kielcach zapoczątkowana została w końcu lat 50. XX wieku. W latach 80. stała się głównym nurtem tematycznym Działu Sztuki Ludowej muzeum¹. Po wieloletniej przerwie, w latach 1991-2000, w kamienicy przy Rynku udostępniona została nowa wystawa etnograficzna *Współczesna sztuka ludowa Kielecczyzny*. Zgromadzono na niej blisko 500 eksponatów obejmujących m.in.: zabawkę ludową, wyroby kowalskie i garncarskie o charakterze dekoracyjnym, ceramikę figuralną oraz strój ludowy we wszystkich jego regionalnych odmianach. W ekspozycji rzeźby i malarstwa zaprezentowano prace trzydziestu trzech artystów (Skotnicka 2009: 204).

Likwidacja wystawy, która związana była ze zwrotem wszystkich pomieszczeń ekspozycyjnych budynku przy Rynku pozbawiła Dział stałej prezentacji. Ciekawym pomysłem na popularyzację zbiorów okazał się cykl pokazów w pomieszczeniu wygoszodarowanym w Pałacu Biskupów Krakowskich, na parterze. Były to przede wszystkim ekspozycje okolicznościowe związane z polskim rokiem obrzędowym, bądź pokazy zbieżne z tematyką wystaw czasowych, przygotowywanych w salach parteru przez inne działy Muzeum Narodowego w Kielcach. Pierwsza wystawa, czynna 22.03.-25.04.2002 nosiła tytuł *Wiosna – Wielkanoc w twórczości artystów ludowych*. Pokaz obejmował nieliczne, ale niezwykle popularne w polskiej sztuce ludowej (w rzeźbie i malarstwie) przedstawienia pasyjne. *Ukrzyżowanie*, sceny z cyklu „Opłakiwanie”, *Pieta* i *Frasobliwy* to tematy wyjątkowo rozpowszechnione na naszym terenie. Ekspresję wizerunku Chrystusa na krzyżu najlepiej wyraziła w swoich malowidłach (w technice mieszanej, na papierze) Marianna Wiśnios (1909-1996), niezwykła artystka z Rataj (Eadem 2010: 374). Jej obrazy o treści religijnej powstawały spontanicznie, pod wpływem doznań płynących z modlitwy. *Pieta* – wyobrażenie Matki Bożej z martwym ciałem Syna na kolanach zawiera najwięcej dramatyzmu, którą doskonale przekazał

¹ Powołanie w 1976 roku Muzeum Wsi Kieleckiej w Kielcach, zdecydowało o zmianie profilu merytorycznego Działu (przemianowanego w 1989 roku na Dział Sztuki Ludowej) i zawężeniu problematyki badawczej do zagadnień twórczości artystycznej mieszkańców wsi.

w swoich rzeźbach Józef Piłat (1900-1971) z Dębskiej Woli. Dwie odmienne wersje *Ostatniej Wieczerzy*, dla których schemat leonardowski był jedynie punktem wyjścia, przedstawił Adam Zegadło (1910-1989) z Krzyżki (w rzeźbie) i Tadeusz Żak (1925-1998) z Kielc (w malarstwie). Autorami prac byli także inni, udokumentowani w zbiorach etnograficznych, wybitni artyści ludowi Kielecczyny: Leon Kudła (1879-1964) ze wsi Świerże Górne, Michał Grygiel (1880-1967) z Eljaszówki, Józef Zganiacz (1904-1996) z Fałkowa i Stanisław Bąk (1931-1986) z Bielin. Klimat nadchodzącej wiosny oddawały doskonale wiejskie pejzaże namalowane akwarelą przez Józefa Franusiaka (1914-1981) ze wsi Koniemłoty.

W maju tegoż roku zorganizowano wystawę *Inspiracje Maryjne w sztuce ludowej*. Przedstawienia maryjne należą, obok wyobrażeń Chrystusa, do najchętniej podejmowanych i najbardziej rozpowszechnionych tematów. Pod względem treści obejmują dwie zasadnicze grupy. Pierwsza z nich to kopie cudownych wizerunków, których kult w naszym kraju jest wyjątkowo silny: *Matka Boska Częstochowska*, *Matka Boska Skępska*, *Matka Boska Ostrobramska*, *Matka Boska Kodeńska* i *Matka Boska Niepokalanego Poczęcia*. Druga, liczniejsza grupa prac, ilustruje bądź symbolizuje te wydarzenia z żywota Marii, które ludowa religijność uznała za najważniejsze m.in.: *Boże Narodzenie*, *Matka Boska z Dzieciątkiem*, *Święta Rodzina*, *Ucieczka do Egiptu*, *Matka Boska Bolesna* (u stóp krzyża), *Pieta*. Na wystawie zaprezentowano je w rzeźbie i malarstwie. Autorami prac byli dawni świątkarze – Ignacy Bochenek (1882-1935) z Drochowa, Józef Jurkowski (1884-1986) ze wsi Wysocki Duży oraz znani artyści ludowi Ziemi Kieleckiej: Józef Piłat, Adam Zegadło, Tadeusz Żak, Józef Zganiacz, Antoni Baran (ur. 1945) z Opczna oraz Marian Brudek (1885-1981) z Bogorii. Autorami obrazów byli: Marianna Wiśnios, Stanisław Bąk i Józef Franusiak.

Wdzięcznym motywem plastycznym w polskiej sztuce ludowej jest ptak. W sztuce dawnej znany był głównie, jako motyw dekoracyjny, symbol lub atrybut. Rzadko występował samodzielnie – rzeźbiony lub malowany. Problematyce tej poświęcona była kolejna wystawa *Ptaki – cudaki, czyli urok sztuki naiwnej* (30.05-31.08.2002). Na Kielecczyźnie mamy interesujące przykłady plastycznych wyobrażeń ptaków; w okresie powojennym rzeźbili je: Leon Kudła, Józef Piłat, Henryk Zegadło (1934-2011) z Krzyżki, Krystyna Adamczyk (ur. 1944) z Leszczyn, Izidor Lipiec (1889-1978) ze wsi Garbacz-Skała, Stanisław Marcisz (1924-1999) z Jaworza i Jan Bernasiewicz (1908-1984) z Jaworzni-Gniewce. Każdy z nich odmiennie kształtuje formę – ptaki Bernasiewicza (bociany, dudki, dzięcioły) powstawały z form prawie już gotowych, przysposobionych przez naturę. Artysta widział swoją rolę jedynie w umiejętnym wykorzystaniu tych form (Eadem 2002: 29) Prace Krystyny Adamczyk wyróżnia geometryczna dekoracja, natomiast bliższe natury są ptaki Józefa Piłata. Proste w zamyśle, ale niezwykle dekoracyjne (dzięki wielobarwnej polichromii i urozmaiconej ornamentyce) *Szczygły zagraniczne* wykonał Stanisław Marcisz. Figurki ptaków Izydora Lipca mają modelunek bardzo uproszczony i wzruszająco naiwny, odmienny od rzeźb Henryka Zegadły, który umowną formę kształtował już świadomie. Ekspozycję uzupełniały obrazy ptaków namalowane w technice akwarelowej przez Józefa Franusiaka.

Wystawa *Wiś kielecka w polu i zagrodzie* (10.09.-20.11.2002) prezentowała prace inspirowane realiami życia na wsi: dzień powszedni, wypełniony ciężką pracą oraz świętowanie wyznaczone kalendarzem świąt kościelnych i zabawą. Tematyka wiejska w twórczości artystów ludowych pojawiła się dość wcześnie,

bo już w latach 50. XX wieku. Rzeźby i obrazy (Eadem 2010b: 377) Tadeusza Żaka przedstawiały sceny rodzajowe: kobiety idące na targ, chłopów o przygarbionej sylwetce pod ciężarem wykonywanej pracy, wiejskie obrzędy (wesela) i kapele ludowe. Stanisław Bąk, malarz rodzinnej wsi, udokumentował jej dawne zwyczaje i obrzędy *Zielna w Bielinach*, *Gromniczna w Bielinach*, *Odpust w Bielinach*. Niezwykle sugestywnie wyrzeźbił te sceny Józef Piłat *Kobita z bańko*, *Chłopek kaśkietnik* oraz *Sklepiak żydowski w Dębskiej Woli* – wielofigurową kompozycję, w której umieścił rodzinę „Majora” zamordowaną w 1944 roku przez Niemców. Każdy z wymienionych autorów operuje własnym językiem plastycznym na miarę talentu i możliwości warsztatowych. Wystawa została szeroko omówiona przez autorkę ekspozycji w miesięczniku „Ikar” (Eadem 2002: 28).

13 grudnia 2002 roku Zarząd Oddziału Świętokrzyskiego Stowarzyszenia Muzealników Polskich zaprosił swoich członków do obejrzenia niecodziennej betlemskiej szopki, wyrzeźbionej w latach 50. XX stulecia przez Józefa Piłata. Jest to wielofigurowa kompozycja składająca się z osobno wyrzeźbionych figurek, ustawionych na tle okazałej, ale lichej stajenki zmontowanej ze starych rozbiórkowych desek, z dwuspadowym dachem krytym strzechą. Obok centralnie umieszczonej Świętej Rodziny, przy żłobku czuwają aniołowie, pasterze oraz stada zwierząt. Do szopki zmierzają trzej królowie z darami, ale i z teczkami (Eadem 2002: 42). Jak uzasadniał autor – *królowie to pany, a pany zawsze z teczkami chodzą*. Niewielkiego formatu figurki, wystrugane w topolowym drewnie i pomalowane farbami olejnymi, przemawiały do widza siłą własnej ekspresji i wrzasały szczerością przekazu. Szopka prezentowana była do końca grudnia 2002 roku.

Ze świętami Bożego Narodzenia związane jest kołędowanie. W naszym regionie kołędnicy *kołędziarze*, *przebierańce* chodzili z gwiazdą, szopką o ruchomych figurkach, albo przebrani za „Herodów”. Towarzyszyła im muzyka oraz turoń, koza lub kobyłka, prastare symbole płodności, tak oczekiwane w nadchodzącym nowym roku gospodarskim. Maski zwierząt bardzo często wydzielane były w odrębne widowiska i występowały podczas całego karnawału – wiejskich zapustów. Zwyczaj chodzenia kołędników – widowiska niegdyś popularne i powszechne na całym obszarze Kielecczyzny – znalazł odbicie w sztuce ludowej. Temu zagadnieniu poświęcono kolejną wystawę *Na szczęście, na zdrowie, na ten Nowy Rok* (02.01-28.02.2003). Kołędników z gwiazdą wyrzeźbił w drewnie Marian Brzeziński (ur. 1933) z Ostojowa, zaś okazałą grupę kołędujących z turoniem – Tadeusz Żak. Oryginalnie przedstawił w drewnie postaci siedmiu kołędników z zespołu „Herody” Jan Bernasiewicz – w surowym drewnie, z naturalnymi krzywiznami, sękami i śladami kory (Eadem 2003: 28-29)

Stanisław Bąk namalował grupę przebierańców na tle zabytkowej chałupy z Bielina, przeniesionej w latach 80. XX wieku do skansenu w Tokarni. Tadeusz Żak przedstawił *szopkę góralską* ze stadami pasących się owiec, a Eugeniusz Brożek szopkę z okresu stanu wojennego. Ciekawie namalował *Przebierańców* Józef Firmanty i Józef Franusiak, który jedną ze scen *Kołędnicy u Drzazgi rok 1963* umieścił we wnętrzu wiejskiej chaty. Obrazy każdego z nich są charakterystyczne i rozpoznawalne. Różni je warsztat, odmienna poetyka i wyobrażenia, a łączy bliska sercu tematyka bożonarodzeniowa.

Kolejna wystawa *Byliśmy sąsiadami* (27.03-25.04.2003) poświęcona była motywowi żydowskiemu w sztuce ludowej. Muzeum Narodowe w Kielcach posiada niewiele judaików; tym cenniejsze są eksponaty zebrane przez Dział Sztuki Ludowej. W okresie międzywojennym kontakty między wsią, a kupcami żydowskimi

były wszechstronne. Żydzi – mieszkańcy wsi i małych miasteczek zajmowali się rzemiosłem i handlem, toteż byli naturalnymi partnerami chłopów. Nie stanowili dla nich żadnej konkurencji, bowiem jedynym zajęciem akceptowanym przez etos wiejski była uprawa roli. Żydzi, jak mawiano, *nie pracowali, oni tylko handlowali*. Na wystawie zaprezentowano: rzeźby, płaskorzeźby, obrazy oraz wyobrażenia Żydów w plastyce obrzędowej. Józef Piłat w kompozycji zatytułowanej *Sklepiak żydowski w Dębskiej Woli* przedstawił rodzinę Majera Lewensteina, sklepiakarza z Dębskiej Woli. Za wysoką ladą ustawił „Majora”, jego córkę Ruchlę i zięcia „Mejloka”. Adam Zegadło wyrzeźbił *Wesele żydowskie* złożone z kilku oddzielnych scen. Obok muzykującej kapeli z Suchedniowa przedstawił postaci państwa młodych, družbów, rabina, dwóch uczujących Żydów oraz dwóch mężczyzn w tańcu, w strojach obrzędowych (Eadem 2003: 11). Tematykę żydowską podejmowali także: Izydor Lipiec, Stanisław Denkiewicz (1913-1990) z Jedlni Kościelnej i Józef Kaczmarek (1915-1997) z Chyczy (w rzeźbie), a w malarstwie Józef Firmanty, Stanisław Bąk i Adam Czarnecki (1915-1997) z Pierzchnicy.

Następna prezentacja etnograficzna nosiła tytuł *Święci Pańscy – ze zbiorów Muzeum Narodowego w Kielcach* (05.06.-28.08.2003). Pokazano na niej 14 rzeźb dużego formatu, a wśród nich prace *Święty Józef* (opiekun ogniska domowego) Leona Kudły, *Święty Krzysztof* (opiekun przewoźników) Józefa Piłata i *Zimni Ogrodnicy* (Pankracy, Serwacy i Bonifacy) (Eadem 2010d: 375-376) – święci odpowiedzialni za zbiory autorstwa Adama Zegadły. Rzeźby kapliczkowe z przełomu XIX/XX wieku (nieznanych wykonawców) przedstawiały popularnych patronów, m.in. *Św. Floriana* i *Św. Jana Nepomucena*. W ekspozycji pokazano także dwa interesujące obrazy olejne na płótnie i jeden oleodruk z przełomu XIX i XX wieku, namalowane w warsztacie cechowym przez nieznaną autorów.

W kolejną rocznicę wybuchu II wojny światowej Dział Sztuki Ludowej przygotował ekspozycję: *Opowieść okupacyjna* (29.08.-30.09.2003), na której zaprezentowano dwanaście obrazów i siedem rzeźb. Wojna i okupacja zajmuje szczególnie miejsce w twórczości artystów ludowych pokolenia wojennego. Kazimierz Rozin (1910-1992) z Sędziszowa po przeczytaniu not prasowych zawierających opisy zbrodni z okresu okupacji niemieckiej, namalował (w latach 1977-1979) cykl ekspresyjnych obrazów wyrażających grozę opisywanych zdarzeń, m.in. *Obóz koncentracyjny w Sobiborze*, gdzie zginęli Żydzi z Francji, Holandii, Danii i Belgii, czy *Obóz młodzieży męskiej w Łodzi*, w którym w ciągu dwóch miesięcy zamordowano jedenaście tysięcy młodych ludzi (według relacji autora obrazu, złożonej w Dziale Etnograficznym MNKi). Józef Firmanty malując obrazy tej treści dążył do wiernego odtworzenia faktów, które znał z własnych przeżyć lub relacji naczynych świadków. Trzy z nich dokumentują wydarzenia, które miały miejsce na przedmieściu Kurozwek w czerwcu 1943 roku. Obraz przedstawiający pacyfikację Michniowa, a ściślej – śmierć rodziny gajowego, Władysława Wikło zaczerpnął z opisu opublikowanego w broszurze „Michniów”, wydanej przez Okręgową Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Kielcach. Scenę, którą przedstawił na obrazie zatytułowanym *Korytnica, rok 1943. Niemcy biją rolników o kontyngent*, Firmanty wielokrotnie sam oglądał. Tragedię Michniowa opowiedział też inny artysta, Adam Zegadło mieszkający w sąsiedniej wsi Krzyżka. Przebieg pacyfikacji przedstawił w czterech scenach. Pełne ekspresji kompozycje w drewnie zatytułował *Wydanie rozkazu*, *Katy*, *oprawcy Hitlera w Michniowie*, *Egzekucja i Hitlerowiec zabija dziecko*. Pojedyncze sceny z okresu wojny i okupacji namalowali także

Stanisław Bąk – obraz oparty na wydarzeniu znanym z relacji świadka *Ostatnia droga Majorka* (Eadem 2010c: 378-379).

Adam Czarnecki udokumentował na swoich płótnach sceny *Wygnanie Żydów z Pierzchnicy* i *Żydy do roboty*. Sceny ilustrujące wydarzenia wojenne przedstawił także ceramicy: Stanisław Seweryński (1903-1992) z *Odrowąża*, Stefan Sowiński (1921-1993) z *Chałupek* i Elżbieta Klimczak (ur. 1957) z *Obic*.

Jubileuszowa, dziesiąta już wystawa nosiła tytuł *Sztuka inspirowana tradycją* (07.10.-07.11.2003) – tradycją religijną, w której wyrosli artyści wywodzący się z kręgu kultury chłopskiej. Wyjątkowe źródło inspiracji stanowiły dla nich treści religijne, a zwłaszcza wydarzenia pasyjne zawarte w liturgii chrześcijańskiej Świąt Wielkanocnych, jak *Ostatnia Wieczerza*, *Biczowanie*, *Upadek pod krzyżem*, *Ukrzyżowanie*, *Pieta* i *Frasobliwy* – symboliczne podsumowanie Męki Pańskiej. Na wystawie przedstawiono także równie popularne w polskiej sztuce ludowej wyobrażenia świętych patronów oraz sceny nawiązujące do życia świętych osób, m.in. *Ucieczka do Egiptu*, *Święta Rodzina*, *Boże Narodzenie* oraz do grzechu pierworodnego, w scenie *Wygnanie z raju*. Udostępniono ponad 40 prac wykonanych w latach 1958-1982 przez dobrze znanych, nieżyjących już artystów, m.in.: L. Kudłę, J. Piłata, Józefa Kwietnia (1896-1980) z *Matyniowa*, I. Lipca, A. Zegadłę, J. Zganiacza i T. Żaka. Oprawę plastyczną ekspozycji stanowiły obrazy M. Wiśnios, St. Bąka i T. Żaka. W specjalnym dodatku do „Gazety Wyborczej”, wydanym z okazji 95-lecia Muzeum Narodowego, napisano (...) *Z uwagi na szczupłość pomieszczenia pokazane są zaledwie pojedyncze przykłady, ale za to jakże znakomite, których autorami są wybitni, nieżyjący już artyści wywodzący się z kręgu kultury chłopskiej* (Szkie 2003: 7).

W czerwcu 2006 roku, po gruntownym remoncie kamienicy przy ul. Orlej 3, otwarta została stała wystawa *Region Świętokrzyski człowiek i środowisko*, na której znalazły swoje miejsce, obok zbiorów przyrodniczych i archeologicznych także etnograficzne, prezentujące przykłady bogatej twórczości mieszkańców wsi kieleckiej (Region 2007: 25-31). Z uwagi na skromną powierzchnię nowej ekspozycji, jedną z czterech sal (metrażowo najmniejszą) przeznaczono na prezentację małych wystaw czasowych poszerzających problematykę wystawy stałej. W latach 2006-2011 Dział Sztuki Ludowej przygotował 14 takich prezentacji.

Formą zapowiedzi i promocji tematyki etnograficznej (obrzędów, zwyczajów, stroju ludowego), była wystawa *Wesołego Alleluja* (04.04.-20.05. 2007), jaką przygotowano w nowym pomieszczeniu ekspozycyjnym. Przedstawiono na niej blisko 150 kart pocztowych z początku XX stulecia, z kolekcji Izabelli i Stanisława Śliwów, kolekcjonerów i regionalistów z Wodzisławia. Karta pocztowa, także ilustrowana, po raz pierwszy pojawiła się na Ziemiach Polskich w okresie zaborów. Obok oczywistego wątku patriotycznego karty ilustrowały zwyczaje i obrzędy, barwny ludowy strój – w owym czasie głównie krakowski, powszechnie uznany za strój narodowy. Zainteresowanie kulturą ludową przypada na wiek XIX; upatrywano w niej czyste źródło kultury narodowej, tak istotne dla zachowania tożsamości kulturowej narodu pozbawionego bytu państwowego. Idee romantyków odżyły współcześnie w hasłach ochrony dziedzictwa kulturowego regionu. Temu celowi służyły także wystawy etnograficzne, przygotowane ze zbiorów muzealnych.

Pierwszą wystawę z tego cyklu *Surowce naturalne – tworzywem plastycznym i konserwatorskim* (12.06.2006-01.07.2007) opracowano wspólnie z Działami Przyrody i Konserwacji. Ze zbiorów etnograficznych pokazano wyroby

ceramiki figuralnej ze znanych na Kielecczyźnie ośrodków garncarskich. Bogato reprezentowane były nieistniejące już warsztaty ilżeckie: Stanisława Pastuszkiewicza (1890-1962), Wincentego Kitowskiego (1895-1976), Konstantego Ciepiewskiego (1880-1966) i Jadwigi Kosiarskiej (1924-1994). Pokazano także wyroby ludowych ceramików z Ostrowca Świętokrzyskiego, m.in. Heleny Kaczmarskiej (1910-1992) i Tadeusza Poletka (1922-1997); Krystyny Mołdawy (ur. 1927) i Stefana Kwapisza (1903-1992) z Rędocina, Stanisława Seweryńskiego (1903-1992) i jego córki Janiny Gozdeckiej (ur. 1926) z Odrowąża oraz Stefana Sowińskiego (1921-1993) z Chałupek. Na wystawie znalazło się ponad 40 prac z zakresu ceramiki figuralnej – rozmaitych tematycznie i zróżnicowanych warsztatowo. Stanowiły doskonały przykład wykorzystania walorów plastycznych gliny, naturalnego surowca, w jaki obfitowała Ziemia Świętokrzyska.

Tradycje ciągle żywe (16.03-20.04.2008) to wystawa przygotowana w okresie przedświątecznym, na której pokazano m.in. palmy, pisanki, baranki, dziś już symbole świąt Wielkanocnych. Palma wielkanocna obecnie ma charakter głównie dekoracyjny, bogato przystrojona stanowi ozdobę świątecznego stołu. W przeszłości pełniła wyłącznie funkcję magiczno-ochronną: zatykana za święte obrazy, belki sufitu, umieszczana w stodole i oborze chroniła domowników i ich dobytek przed pożarem od piorunów. Jej gałązki zaorane pod pierwszą skibę zabezpieczały plony przed gradobiciem. Wypędzane nimi bydło na pierwszy wiosenny wypas chroniło przed chorobami, a krowom zapewniało mleczność. Na ekspozycji znalazły się (znane z przekazów) skromne palemki niewielkiego formatu, wykonane z gałązek wierzbowych, barwinku, ozdobnych traw, pędów żyta, a więc wiecznie zielonych gałązek, przyozdobionych jedynie suszonymi lub bibułowymi kwiatkami. Obok palm wielkanocnych zaprezentowano kunsztownie zdobione techniką batikową pisanki opoczyńskie i jednobarwne kraszanki świętokrzyskie, pomalowane naturalnymi barwnikami. Tę część ekspozycji dopełniały wielkanocne baranki wypiekane z chleba, formowane z gliny i gipsu. Chrześcijańska tradycja zmartwychwstania Chrystusa oraz praktykowane do dziś zwyczaje świąteczne, jak święcenie pokarmów, śmigus-dyngus, utrwalone zostały w rzeźbach m.in. Józefa Piłata, Józefa Kwietnia, Henryka Cichockiego (ur. 1952) z Ostrowca Świętokrzyskiego, Zdzisława Purchały (ur. 1945) z Kossowa i na obrazach Tadeusza Żaka. Wystawę, obejmującą około 50 eksponatów, wzbogaciły prace wypożyczone z Wojewódzkiego Domu Kultury w Kielcach i z prywatnych kolekcji twórców.

Wyjątkową okolicznością do otwarcia kolejnej ekspozycji etnograficznej *Rzeźby i obrazy Mariana Porady* (18.09.-30.11.2008) z Sędziszowa stał się jubileusz 40-lecia pracy artystycznej, twórcy dobrze udokumentowanego w zbiorach muzealnych. Urodził się w 1938 roku w Moczydle koło Miechowa, mieszka i pracuje w Sędziszowie. Rzeźbi od 1968 roku, głównie w drewnie, ale i w kamieniu, a od kilku lat także maluje plakatówkami lub temperą – na tekturze, sklejce, desce, płycie pilśniowej i sporadycznie na płótnie. Obrazki (zwykle małego formatu) oprawia w ramki, własnoręcznie przez siebie wykonane. Tematy do swoich prac Marian Porada czerpie z tradycji religijnej, do której często się odwołuje oraz wprost z najbliższego otoczenia. Ilustruje codzienne życie, pracę w różnych zawodach, którą sam wykonywał lub zna ją z obserwacji, bliska mu jest wieś, na której dorastał i przyroda która go otacza. Ze szczególnym upodobaniem rzeźbi i maluje zwierzęta, zwłaszcza ptaki. Wystawa, na której zgromadzono 77 prac (rzeźb, obrazów) z kolekcji autora oraz 15 rzeźb ze zbiorów muzeum była

prezentacją bogatego dorobku artystycznego Mariana Porady, reprezentatywną dla różnych etapów jego twórczości.

W grudniu tego samego roku udostępniono wystawę okolicznościową *Boże Narodzenie w tradycji i sztuce ludowej* (17.12.2008-31.01.2009). Wśród 65 zaprezentowanych prac (rzeźb i obrazów), można było obejrzeć bożonarodzeniowe szopki oraz zespoły kolędnicze, o których pamięć w naszym regionie jest ciągle żywa: kolędników z gwiazdą, z szopką oraz przebranych za „Herodów”. Autorami prac byli dobrze już znani twórcy: Józef Piłat, Izydor Lipiec, Adam Zegadło, Józef Zganiacz, Józef Franusiak, Marian Brzeziński, Aleksander Kucharski (ur. 1949) z Nowej Słupi, Jan Bernasiewicz, Stanisław Ciszek (1925-2002) z Ostojowa i Bronisław Dziopa (1910-1988) z Kielc. „Herody” to najchętniej oczekiwana i oglądana grupa przebierańców, z uwagi na ciekawe maski i kostiumy. Na wystawie zaprezentowane zostały autentyczne maski obrzędowe (ludzkie i zwierzęce) oraz rekwizyty kolędników z Tarczka koło Bodzentyna. Pokaz uzupełniały ilustrowane karty świąteczne z początku XX wieku z kolekcji Izabelli i Stanisława Sliwów.

Kolejna wystawa *Frasobliwy* (10.03.-31.08.2009) otwarta w okresie Wielkiego Postu obejmowała ponad 60 rzeźbiarskich wizerunków Chrystusa: Leona Kudły, Józefa Piłata, Mariana Brudka, Józefa Franusiaka, Adama Zegadły (rzeźby w drewnie i kamieniu) oraz Stanisława Pastuszkiewicza, Stefana Kwapisza z Rędocina, Krystyny Mołdawy i Stanisława Seweryńskiego (rzeźba w glinie). *Frasobliwy* to postać często i chętnie rzeźbiona także przez współczesnych artystów związanych z kulturą wiejską. Twórcy najczęściej wyobrażają Chrystusa nagiego, w koronie cierniowej, z głową wspartą na dłoni w geście zamyślenia, zmęczenia, bólu, nawiązując do późnogotyckiego schematu ikonograficznego, spopularyzowanego przez wytwórców cechowych i literaturę dewocyjną. Mniej powszechnym przedstawieniem jest barokowe ujęcie, zgodnie z którym *Frasobliwy* ukazywany jest w płaszczu królewskim na ramionach, z berłem-trzcina w lewej dłoni, symbolem męki i odkupienia. Smutek i cierpienie Chrystusa przekazywane bywają w rozmaity sposób; uczucia te wyraża zwykle gest, jak pochycenie głowy, przesadnie wydłużona ręka podpierająca głowę – często nieproporcjonalnie duża. Niekiedy zaś ekspresja zawarta jest w samej twarzy niezwykle starannie opracowanej i kontrastującej z naiwnym modelunkiem sylwetki. Oba typy przedstawień oraz różnorodność plastycznych rozwiązań formy i sposobu wyrażenia ekspresji tej postaci znalazły odbicie na ekspozycji. Piękną oprawę plastyczną stanowiły fotogramy krzyży przydrożnych oraz wiejskich kapliczek (drewnianych, kamiennych i murowanych) autorstwa Tadeusza Czarneckiego (ur. 1960), malarza i fotografa.

Świętokrzyskie kolędowanie (22.12.2009-28.02.2010) to kolejna wystawa świąteczna. Odnaleźć można było na niej niecodzienny nastrój oraz klimat „polskiej”, betlejemskiej szopki. Obok szopek ze Świętą Rodziną w scenie adoracji znalazły się, udokumentowane w rzeźbie i malarstwie, prastare obrzędy kolędowania. Niewielkiego formatu drewniane figurki, jak i okazałe rzeźbiarskie kompozycje, wzruszająco szczere, oszczędne w formie i sugestywne w przekazie, jak co roku przywoływały wspomnienia z dzieciństwa, tak silnie związane ze świętami Bożego Narodzenia. Po raz kolejny zaprezentowano prace Józefa Piłata, Józefa Zganiacza, Izydora Lipca, Józefa Franusiaka, Tadeusza Żaka, Mariana Brzezińskiego i innych ludowych artystów. Zimową aurę, naturalną scenografię polskiego Bożego Narodzenia stanowiły wiejskie pejzaże namalowane przez Stanisława Bąka, Eugeniusza Brożka i Tadeusza Żaka. Ekspozycję obejmującą ponad 70 prac

uzupełniały archiwalne fotografie z lat 50. XX wieku, dokumentujące obrzędy kołędowania w regionie świętokrzyskim.

Na wystawie *Pasja według artystów ludowych* (06.03.-18.04.2010) przedstawiono prace związane z okresem Wielkiego Postu, zwłaszcza z wydarzeniami Wielkiego Tygodnia (Kosierkiewicz 2010: 11). Są to sceny zaczerpnięte ze sztuki oficjalnej i utrwalone w ikonografii ludowej przez kilka pokoleń twórców. Do najpopularniejszych tematów pasyjnych w naszym regionie, zarówno w rzeźbie, jak i malarstwie, należy *Ukrzyżowanie* oraz sceny z cyklu *Opłakiwanie* znane pod nazwą *Niewiasty pod krzyżem*, *Placzące pod krzyżem* czy *Aniołowie pod krzyżem*. Niezliczone ich warianty namalowała Marianna Wiśnios, a niezrównane wizerunki pozostawili w rzeźbie Józef Piłat i Leon Kudła. Na wystawie pokazano cztery obrazy artystki: *Chrystus na tronie Heroda*, *Chrystus w czyścicu*, *Ukrzyżowanie* i *Ukrzyżowany Pan Jezus wśród aniołów*, namalowane w latach 1960-1972, na papierze, w typowej dla tej autorki technice mieszanej. Pozostałe wydarzenia pasyjne, udokumentowane na wystawie to sceny: *Biczowanie*, *Chrystus z krzyżem*, *Upadek pod krzyżem*, *Zdjęcie z krzyża*, *Pieta* i *Frasobliwy* – postać kręgu pasyjnego i zarazem symboliczne podsumowanie Męki Pańskiej. Autorami rzeźb byli dawni świątkarze: Stanisław Jabłoński, Józef Piłat, Leon Kudła oraz Adam Zegadło i Józef Zganiacz oraz współcześnie działający twórcy: Marian Porada, Zbigniew Łabuda (ur. 1946) z Kielc, Zdzisław Purchała, Grzegorz Król (ur. 1953) z Końskich i Marek Żak (ur. 1957) z Kielc. Radosne Zmartwychwstanie Chrystusa zapowiadał obraz Marianny Wiśnios *Zmartwychwstanie*, który zamykał równocześnie ekspozycję.

Kolejna wystawa *Święty Florian w tradycji ludowej i pożarniczej* (04.05.-31.05.2010) otwarta została w dniu kalendarzowego święta tego patrona, przygotowana ze zbiorów etnograficznych i historycznych Muzeum Narodowego w Kielcach oraz kolekcji Komendy Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej (Skotnicka 2010: 6). Święty Florian odegrał ważną rolę w kulcie ludowym – rzeźby i obrazy przedstawiające patrona, któremu przypisywano funkcję opiekuńczą, jeszcze do niedawna strzegły przed pożarem drewnianą zabudowę polskiej wsi. Na wystawie do tej tradycji nawiązują rzeźbione wizerunki świętego Floriana, których autorami są wiejscy samorodni artyści. Najstarszy z nich, anonimowego wykonawcy, datowany jest na przełom XIX i XX wieku. Autorami pozostałych prac, wzorowanych na rzeźbach kapliczkowych są: Józef Jurkowski, Eugeniusz Pudło, Edward Janowski, Antoni Baran i Bogusław Porzucek (ur. 1952) z Kielc, który przedstawił świętego w bliżej nieokreślonym stroju, ale z niezbędnym atrybutem i w hełmie, jaki nosi każdy współczesny strażak. Patronem polskich strażaków Święty Florian stał się w połowie XIX wieku wraz z rozwojem straży ogniowych. Mimo upływu czasu i rozwoju techniki pożarniczej święty ten nadal pozostaje patronem i opiekunem wszystkich strażaków podczas niebezpiecznych akcji nie tylko pożarniczych, czczonym bardzo uroczysto 4 maja, w dniu jego prawdopodobnej, męczeńskiej śmierci. Tradycję pożarniczą reprezentowały na wystawie zabytkowe obiekty, ze zbiorów Wojewódzkiej Komendy Państwowej Straży Pożarnej w Kielcach; najstarsze z nich są datowane na początek XX stulecia. Obok przedmiotów stanowiących osobiste uzbrojenie strażaka, znalazły się obiekty z dziedziny techniki pożarniczej. O działalności Ochotniczych i Zawodowych Straży Pożarnych początku XX stulecia informowały druki okolicznościowe, fotografie, pamiętniki, czasopisma i materiały o charakterze archiwalnym; najcenniejsze z nich – „Złota Księga Straży Ogniowej Ochotniczej w Kielcach”,

obejmująca lata 1873-1923, z herbem Kielc, strażackimi symbolami, wstęgą z wizerunkiem Świętego Floriana oraz sztandar Ochotniczych Straży Pożarnych w Kielcach ze zbiorów historycznych kieleckiego muzeum.

Ekspozycja *Zabawka ludowa* (01.06.-30.06.2010) przygotowana została dla dzieci, z okazji ich dorocznego święta. Zabawki w środowisku wiejskim wyrabiane były z naturalnych i łatwo dostępnych materiałów. Podstawowym tworzywem było drewno, glina, słoma, sitowie i skrawki tkanin. Wykonywały je same dzieci, dorośli domownicy, a także wyspecjalizowane warsztaty rzemieślnicze. Na wystawie pokazano zabawki, które wykonali rodzice i dziadkowie dla swoich pociec – drewniany rower, koń na kółkach oraz wyobrażenia zwierząt. Osobną kategorię stanowią wyroby pochodzące ze znanego ośrodka zabawkarskiego skupionego w Łącznej i okolicznych wioskach. Obok najstarszych wzorów *bryczek* i *kolebek* produkowano tu masowo, jeszcze w latach 70. ubiegłego wieku, *karuzelki*, ptaki klepiące skrzydłami i koniki na biegunach. Gliniane zabawki, których przykłady znalazły się na wystawie, wykonywane były we wszystkich ośrodkach garncarskich, na marginesie zasadniczej produkcji. Nawiązywały do figurek lepionych przez same dzieci. Najczęściej były to miniaturowe instrumenty muzyczne: *gwizdawki* o formach zwierząt i ptaszków, fujarki, a także gliniane lalki i miniaturowe naczynia. Oprawę plastyczną ekspozycji zabawek stanowiły archiwalne fotografie związane z treścią wystawy i klimatem epoki, z której pochodzą.

Dwa tygodnie później otwarta została nowa wystawa *Rzeźby weselsze niż życie* (14.07.-30.08.2010) przygotowana z okazji 40-lecia pracy rzeźbiarza, Andrzeja Kozłowskiego (ur. 1953) ze Skarżyska-Kamiennej, obejmująca zaledwie niewielką część jego bogatego dorobku artystycznego (Eadem 2010: 11). Urodził się w Siennie koło Iłży, mieszka w Skarżysku-Kamiennej dzieląc swój czas na pracę zawodową i rzeźbienie, które jest dla niego wielką radością i wypoczynkiem po najcięższych nawet obowiązkach. Z upodobaniem rzeźbi kapliczki, postaci świętych, anioły, ilustruje obrzędy. Duża grupa przedstawień związana jest z własną rodziną, którą przedstawia w przełomowych momentach życia. Jego ulubionym tematem są bohaterowie legend związanych z Ziemią Świętokrzyską oraz ptaki i zwierzęta, które rzeźbi zgodnie z własnym zamysłem plastycznym. Od 2000 roku prace Andrzeja Kozłowskiego można oglądać w siedzibie Katolickiego Stowarzyszenia Civitas Christiana w Skarżysku-Kamiennej, w pomieszczeniach udostępnionych mu nieodpłatnie na pracownię i galerię rzeźby.

Nową wystawę czasową ze zbiorów MNKi *Odmiany stroju ludowego na Kielecczyźnie* udostępniono 17.09.2010, czynną nadal z przerwami na prezentacje innych wystaw (Eadem, 2010: okładka). Odświętny ubiór chłopski – strój ludowy, ukształtowany został ostatecznie w 2. poł. wieku XIX. Świętokrzyskie w obecnych granicach administracyjnych, jest częścią Kielecczyzny, większego terytorium zamkniętego biegami rzek Wisły i Pilicy. Na tym obszarze wyodrębniło się sześć regionalnych odmian strojów. W części centralnej – świętokrzyska i kielecko-włoszczowska, na południu – sandomierska i krakowska, a na północy – radoska i opoczyńska. W granicach obecnego województwa znalazły się cztery pierwsze grupy strojów; północne ich odmiany jedynie w obszarze peryferycznym. Na ekspozycji prezentowano stroje charakterystyczne dla początku XX stulecia. Nie pokazywaliśmy odświętnego ubioru sandomierskiego, bo ten zaniknął w 2. połowie XIX wieku. Dla północnych i centralnych odmian strojów, w ubiorach kobiecych, charakterystyczne były zapaski z samodziiałowych tkanin pasiastych

o rozmaitym raporcie i kolorystyce. Strój męski różnicuje głównie odmienny w kroju typ sukmany. O zasięgach występowania wszystkich odmian stroju informowała mapa zamieszczona na ekspozycji.

W ramach projektu *Aniołowie i ptaki* z cyklu: „Medytacje i wariacje” przygotowano pokaz siedemnastu religijnych malowideł Marianny Wiśnios (16.12.2010-10.01.2011) związanych z treścią wystawy (Eadem, kalendarz na 2011). Chrystusa Ukrzyżowanego oplakuje nie tylko Matka Boża, niewiasty i inne realne postaci, ale także aniołowie przez nią umiłowani. Malowała ich zgodnie z własnym pojmowaniem ideału niebiańskiego piękna: istoty o delikatnych młodzieńczych rysach, ukazywane w zwiewnych, barwnych szatach, z rozłożystymi skrzydłami, otoczone świetlistym nimbem. W innych malowidłach aniołom – posłańcom Bożym – zaangażowanym w treść przedstawień, powierzała funkcję utrwaloną w chrześcijańskiej religii i ikonografii. To anioł zwiastował Pannie Maryi, że pocznie i porodzi Syna – tę wyjątkową misję Bóg powierzył Archaniołowi Gabrielowi. Artystka przedstawiała go zgodnie z własnym zamysłem plastycznym: raz jest to postać o delikatnych, subtelnym rysach, innym razem o surowych, wynikających z powagi misji i urzędu posłańca, ale zawsze z pochyloną głową i ramionami uniesionymi w geście adoracji. Na innych obrazach anioł pasterzom głosi dobrą nowinę o narodzeniu Jezusa, patronuje Świętej Rodzinie w drodze do Egiptu, podaje kielich Jezusowi cierpiącemu w Ogrodzie Oliwnym, oznajmia światu o Jego zmartwychwstaniu. W ikonografii chrześcijańskiej do rzadkości należą malowidła przedstawiające wyłącznie aniołów. Także w twórczości Marianny Wiśnios są to zwykle szkice, wykorzystywane w większych kompozycjach. Obraz zatytułowany: *Aniołowie przy Hostii* namalowała około 1950 roku inspirowana malowidłem zamieszczonym na chorągwi, oglądanym w Wąchocku podczas procesji Bożego Ciała. Postaci niebiańskich wysłańców przedstawiła zgodnie ze schematem – w klęczącej pozie, z prawą ręką uniesioną w geście adoracji hostii, symbolu żywego Jezusa. Takie opracowanie postaci, wzbogacane specyficzną dla twórczości artystki poetyką i formą uproszczeń, powtarzała wielokrotnie w innych kompozycjach.

Cykl prezentacji zamykała wystawa *Tradycyjne i współczesne ozdoby świąteczne* (05.12. 2010-09.01.2011) przygotowana w okresie przedświątecznym, jako propozycja dekoracji wigilijnego drzewka, świątecznego stołu i wystroju wnętrza. Obok tradycyjnych ozdób przywołujących wspomnienia z dzieciństwa, wzruszających prostotą form i feerią barw, znalazły tu miejsce kompozycje na wskroś nowoczesne, przyciągające uwagę różnorodnością i oryginalnością autorskich pomysłów. Obie kategorie dekoracji urzekają zarówno osobnym pięknem, jak i wspólną opowieścią na świąteczny temat. Żywe zielone drzewka świerkowe ustroiły tradycyjnymi ozdobami z kolorowych papierów, zaproszone do udziału w wystawie, ludowe twórczynie: Helena Szlufik (ur. 1934) z Bęczkowa, Teresa Klimczak (ur. 1951) z Marzysza i Jadwiga Betka (ur. 1954) z Kielc. Niezwykle dekoracje świąteczne przygotowały pracownie florystyczne i renomowane kieleckie kwaciarnie. Bliskie sercu ozdoby tradycyjne, jak również nowoczesne kompozycje ze świecami, pachnące cynamonem i pomarańczą składały się na swoisty klimat wystawy i magię towarzyszącą zbliżającym się Świętom Bożego Narodzenia.

W obu cyklach zaprezentowano około 800 prac (rzeźba, malarstwo, strój, plastyka obrzędowa) trzydziestu sześciu twórców udokumentowanych w zbiorach muzeum. Wystawy, prezentowane na niewielkiej przestrzeni i w krótkim okresie czasu, przygotowywane były przy minimalnym zaangażowaniu środków finan-

sowych i zgodnie z założeniem nie posiadały opracowania katalogowego. Każdej natomiast towarzyszył szeroki tekst informacyjny, promocja na stronie internetowej MNKi, jak i na spotkaniach z cyklu: „Spotkanie na wystawie” i „Niedziela w muzeum”. Popularyzowały te pokazy oraz zbiory etnograficzne radia („Jedność”, „Kielce”), teksty zamieszczane w „Rocznikach MNKi”, lokalna prasa („Gazeta Wyborcza”, „Echo Dnia”), miesięczniki kulturalno-artystyczne „Ikar”, „Teraz” oraz „Wiano” – ogólnopolski portal internetowy poświęcony kulturze ludowej. Wystawy można było oglądać bez dodatkowych opłat, w ramach biletu kupionego na stałą ekspozycję. Oglądane samodzielnie – były bezpłatne, co znacznie wpłynęło na ich popularność. Mimo niewielkiego formatu, są znakomitą przykładem możliwości popularyzowania sztuki ludowej i tematyki etnograficznej.

Janina Skotnicka

SMALL ETHNOGRAPHIC EXHIBITIONS AS A FORM OF POPULARIZATION OF
THE FOLK ART OF THE ŚWIĘTOKRZYSKIE REGION.

The idea of small exhibitions was born at the time when no permanent display of the Świętokrzyskie folk art was available at the Cracow Bishops' Palace. In the years 2002-2003 as many as ten minor ethnographic shows were organized, related mostly to the Polish ritual year or to the temporal exhibitions held in adjacent chambers, and prepared by other museum departments. However, changing the ground floor space arrangement concept made it impossible for the activity to continue in this format. In 2006 the ethnographic collections, along with the natural and archeological ones, became a part of the permanent exhibition called *The Świętokrzyskie Region – Man and Environment*. Due to limited space, the smallest room was dedicated to small temporal exhibitions, related to and expanding the main exhibition subjects. In 2006-2011 the Department of Folk Art prepared 15 such presentations, which included annual rites, popular themes in Polish folk art, handicraft, peasants' festive clothing and works by contemporary artists of the Świętokrzyskie Land; around 800 works (sculpture, paintings, clothing, ritual art) by thirty-six artists registered in the museum's collection were presented. Despite their small format, the exhibitions are a wonderful opportunity for popularizing folk art and ethnographic subjects.

Janina Skotnicka